زنجیرەی مێژوو بۆ لاوان (18)

ئادەم سمیس، ماڵتۆس، مارکس

تیرینس بایریس

و: ئاگری ئەفشین

2018

ئادەم سمیس، مالتۆس، مارکس

تیرینس بایریس

و: ئاگری ئەفشین

٢٠١٨

(١٨)زنجيرەی مێژوو بۆ لاوان

ناوی کتێب: ئادەم سمیس، ماڵتۆس، مارکس

نووسەر: تیرینس بایریس

و. لە فارسیەوە: ئاگری ئەفشین

ساڵ: 2018

چاپ: ئەلکترۆنی

ناوەڕۆك

پێشەكی

ئادەم سمیس (١٧٩٠- ١٧٢٣)

كاریگەری بیرۆكەكانی ئادام سمیس

گرنگترین بیرۆكەكانی ئادەم سمیس

پێویست بوون بە بازاری ئازاد

دابەش كردنی كار

هەندێك یادەوری

گرنگی بەرهەمەكانی ئادام سمیس

تۆماس ڕابێرت مالتۆس (١٨٣٤-١٧٦٦)

مالتۆس و بیردۆزی پێشكەوتن

بیردۆزەكانی مالتۆس

یاساكانی دژە هەژاری

مالتۆس و مێژووی جیهان

كارلْ ماركس (١٨٨٣-١٨١٨)

كاریگەری خەلْكانی دیكە لە سەر ئەندێشەكانی ماركس

بیردۆزە بنەڕەتیەكانی ماركس

خەباتی چینایەتی

سەركەوتنی چینی كرێكار

سۆسیالیسم و كۆمونیسم

ماركس لە مێژووی جیهان

ئادەم سمیس، مالتۆس و ماركس لە مێژووی جیهان

پێشەکی

سیّ کە سایەتی کە لەم نامیلکەیەدا دێنە باس کردن، نوو سەر و بیرمەند بوونە" واتە کە سانی خاوەن فکر بوونە. مێژوو تەنها چـیرۆکێك نیە لە بارەی ئەوەی کە خەڵك چـیان کردووە، بەڵکۆ باس لەوەش دەکات کە چـلۆن بیریان کردۆتەوە. کەســانی وەکوو سمیس، ماڵتۆس و مارکس ئەوەندە بیروکەی گرنگیان هەبووە کە لە دوای خۆیان کاریگەری گەورەیان لە سەر خەڵکانی دیکە جێهێ شتووە. بیرۆکەکانیان لە بواری گۆڕانگاری گەورەیە کە جیهانی سەردەمی لێ وەدیهاتووە. نامیلکەکانی دیکەی ئەم زنجیرەیەی وەکوو (شۆڕ شی پیـ شە سازی، شۆڕ شی کـ شتوکاڵی، شۆڕ شی زانـ ستی) باس لەم گۆڕانکاریانە دەکەن. هەموو ئەم نامیلکانە باس لە دەست ڕۆشتووی مرۆڤ دەکات بۆ سەرچاوە سروشتیەکان کە زۆرترین سامانی لێ وەدە ست دەهێنن. داهێنان و دابەش کردنی سامان دوو بنەمای بنـ چینەین لە بابەتێکدا کە پێی دەوترێت ئابووری. سمیس، ماڵتۆس و مارکس هەر سێکیان ئابووریناس بوون" بەڵام ئەوان لە بواری دیکە شدا بیرمەند و زانا بوون. بۆیە دەتوانین بڵێن ئابووریناس-سیاســەتمەدار بوونە. هەوڵ و تەقەلای ئەم ســیانە ئەوە بوو کە تەفســیر و شــیکاری بۆ سیستەمی کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیا سی جیهانی نوێ بکەن و ئەگەریش کرا پێش بینیەك بۆ گۆڕانکاریەکانی داهاتوو بکەن.

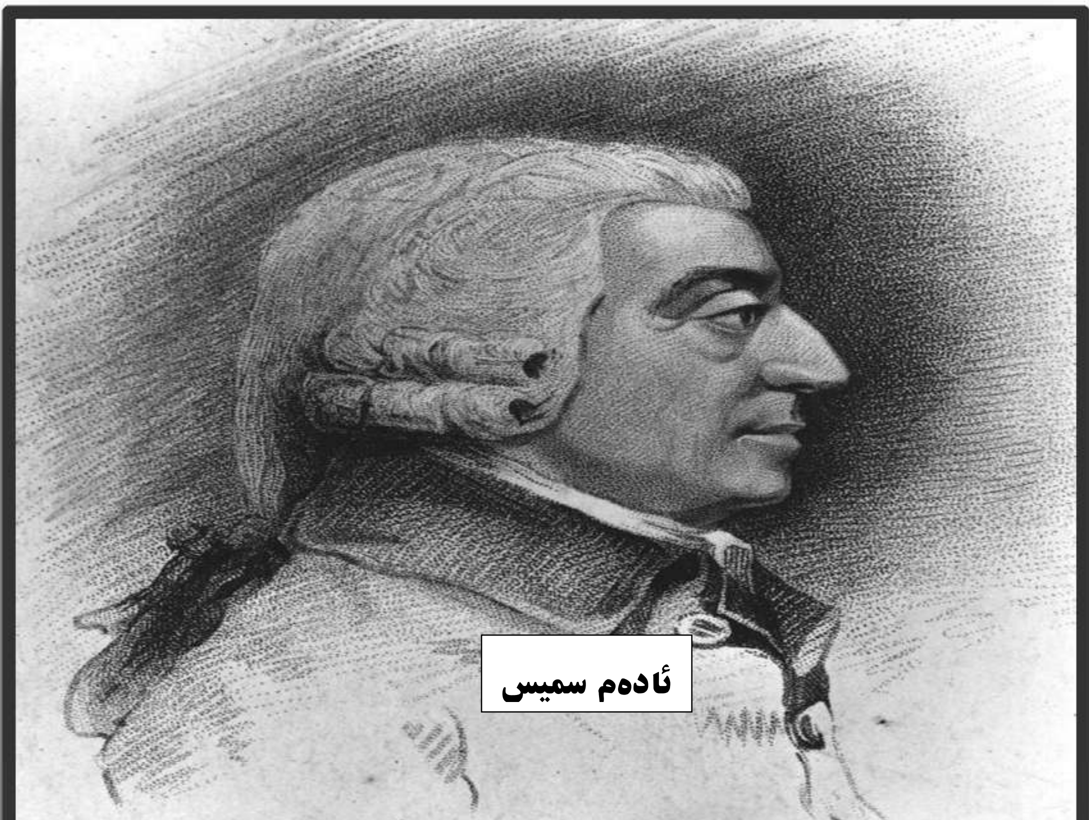

ئادەم سمیس

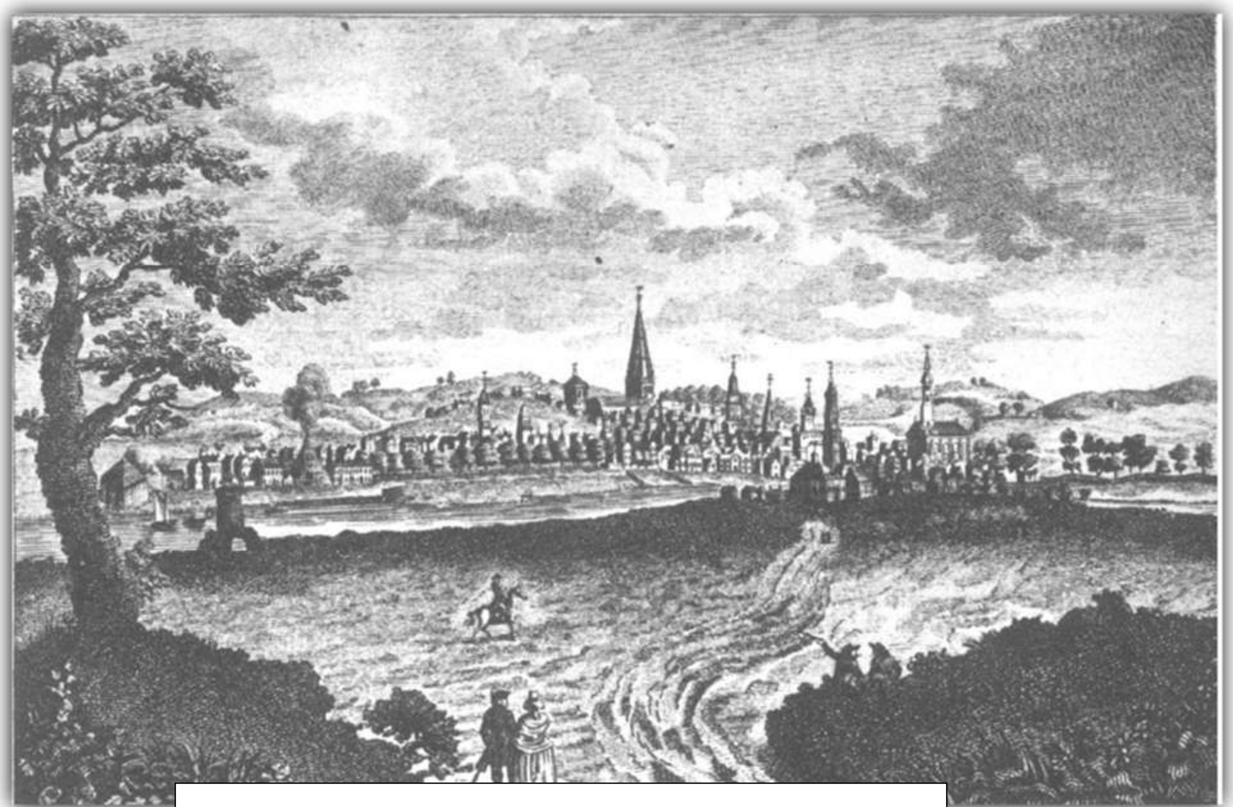

.شاری گلاسکۆ کە ئادەم سمیس لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەم دەیناسی

ئادەم سمیس (١٧٩٠- ١٧٢٣)

ئادەم سمیس لە ساڵی ١٧٢٣ لە کیرکودی (سکۆتلەندا) لە خێزانێکی کارمەندی گومرگ لە دایك بووە. سمیس قۆناغی سەرەتایی لە وڵاتی خۆی تەواو کرد و بۆ خوێندنی باڵاش سەرەتا ڕووی کردە گلاسکۆ و دواتر چوو بۆ ئۆکسفۆرد, دوای چەند ساڵ لە خۆێندن لە زانکۆی ئەدینبۆرگ، لە ساڵی ١٧٥٠ بوو بە مامۆستای زانکۆی گلاسکۆ. سمیس هەتا ساڵی ١٧٦٣ لە گلا سکۆ مایەوە دوای ئەوە پێگەی بەڕێوەبەری گە شتوگوزاری دوك بو کلو چی بەدە ستهێنا . ئەم پێگەیە لەو ڕۆژگارەدا کارێکی زۆر باش بوو چونکە موچەی خانەنشنی زۆر لە سەرێ بوو. ئەو لە گەڵ دوك سەفەری ئەوروپای دەکرد و بە تایبەت فەڕانسە و چاوی بە زۆرێك لە بیرمەندانی ئەو کات کەوت و لەوێدا دەگەڵ ڤۆڵتێر ئا شنایەتی پەیدا کرد. لە ساڵی ١٧٦٦ گەڕایەوە بۆ ئینگلیز و ساڵێك دواتر گەڕایەوە وڵاتی خۆی، سکۆتلاند، و لەوێدا بۆ ماوەی ١١ ساڵ مایەوە و لەو ماوەیدا کتێبێکی نووسی کە ناوبانگی جیهانی پێدا. ئەم کتێبە ناوی سامانی گەلانە و لە ساڵی ١٧٧٦ چاپ کرا. سمیس لە ساڵی ١٧٩٠ کۆچی دوایی کرد.

کاریگەری بیرۆکەکانی ئادام سمیس

ئەو کاتەی ئادەم سمیس لە ژیاندا بوو شۆڕشی پیشەسازی بە خێرایی ژیانی خەڵکی دەگۆڕی و دەبووە هۆی پەیدابوونی بیرۆکە و داهێنانی نوێ. ئەوکاتەی کە سمیس لە گلاسکۆ بوو هەستی بە سەرەتای گەشەی پیشەسازی کردبوو و پەیوەندی لە گەڵ پیشەوەران و بازرگانەکان هەبوو. سمیس ئاگاداری دەرکەوتنی سەرمایەداری بوو، بەوردی بیری لە بارودۆخی

گەشەی سەرمایەداری دەکردەوە. کاپیتاڵیسم، واتە سەرمایەداری، بەو سیستەمە ئابووریە دەوترێت کە تێیدا سەرمایە (یان کاپیتاڵ)، وەکوو پارە، کارخانە، ئامرازی کار، هەموو لە دە ستی کە سانی سەرمایەداردان کە ئەوان لە بارەی چۆنیەتی بەکارهێنانیان بڕیاردەدەن. لە نێوان ئەم سەرمایەدارانە و کرێکارەکانی کە لە کارخانەکانی ئەودا کاردەکەن ناسازگاری هەیە لە سەر سوودی گشتی.

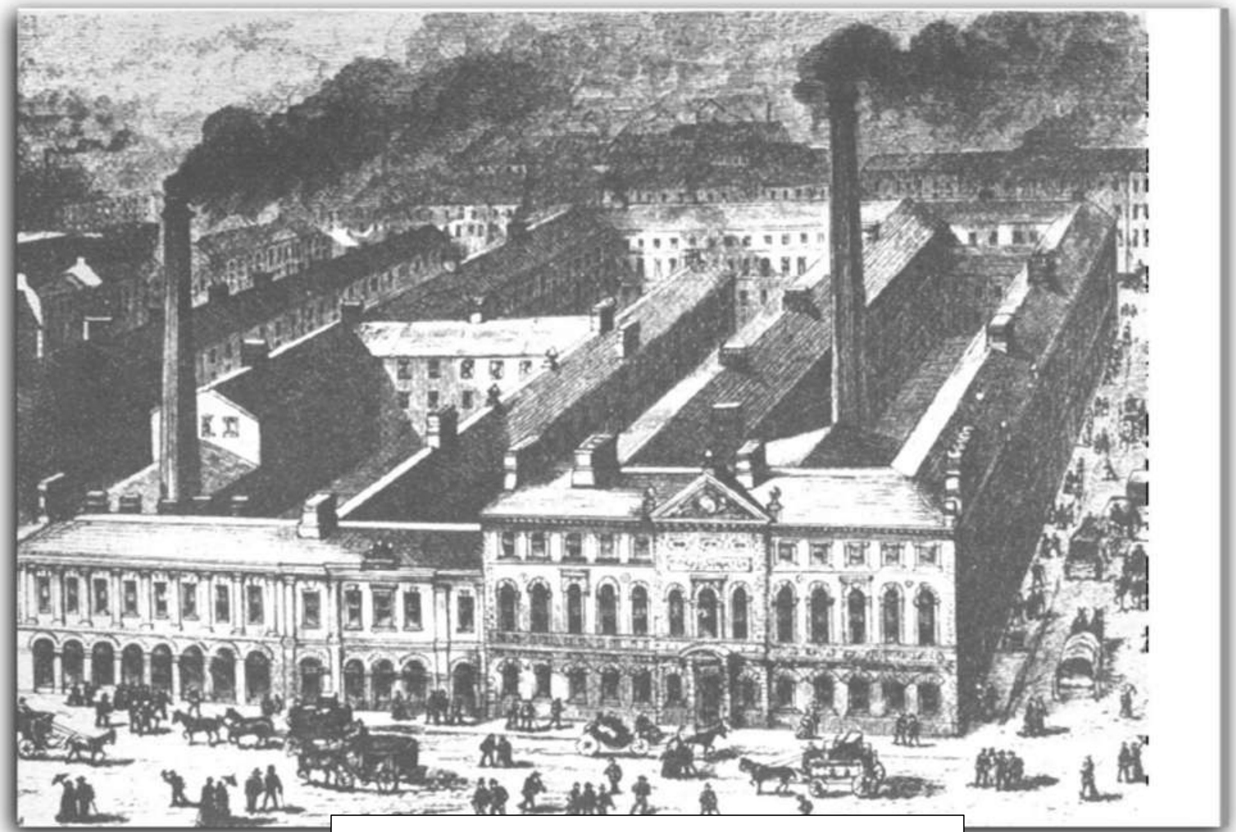

کارخانەیەکی سەدەی نۆزدەیەم لە شاری شفیلدی ئینگلتەرا

گرنگترین بیرۆکەکانی ئادەم سمیس

هێرش کردنە سەر مەرکەنتالیسم یاخود سەوداگەرایی یەکێکە لە لایەنە گرینگەکانی کتێبەکەی، سامانی گەلان. سەوداگەرایی سیاسەتێکی ئابووری و سیاسەتی زاڵ بوو لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدە لە بەریتانیا. ئامانجی ئەم سیاسەتە ئەوە بوو کە سامان و هێزی وڵات زیاد بکات. مەرکەنتالیستەکان باوەڕیان وابوو کە لە ڕێگای پاشەکەوت کردنی ئاڵتون و شتی گران بەها دەتوانن بگەن بەو ئامانجە. لە ڕێگای زیاتر هەناردەکردنی کاڵا و کەمکردنەوەی هاوردەکان دەکرا ئاڵتونێکی زیاتر کۆبکەنەوە، لەم ڕێکەیەوە بیلانی بازرگانی(لیستێك یاخود پێرستێکە کە نوسینگەو کۆمپانیاکان لە کۆتایی ساڵدا دارایی و قەرزەکانی خۆیانی تێدا دەنووسنەوە) بە سوودی حکومەت پۆزەتیف کرا. دەرکەوتنی موستەعمەرات کڕیاری زیاتری بۆ کاڵاکانی بەریتانیا دەستەبەر کرد" لە کاتێکدا دەکرا لە ڕێکای دانانی باج لە سەر کاڵا هاوردەکانەوە، هاوردەکەرانی کاڵانی بیانی ڕوو لە لاوازی بکات و لە ڕێگەی پیشەسازی ناوخۆیی پارێزگاری بکرێت لە دژی کێبڕکێ کارانی دەرەکی. ئادەم سمیس سیستەمی مەرکانتالیسمەکانی بە تەواوی ڕەد دەکردەوە ئەویش بە بەڵگەی ئەوەی کە

پێی وابوو ئەم سیستەمە نەك هەر نابێتە هۆی زیاتر کردنی سامانی نەتەوەیی بەڵکۆ دەبێتە ڕێگر لەبەردەم ئەم پێشکەوتنە. ئەم سیستەمە ڕێگر بوو لە نوێکاری و داهێنان، هەنگاوی پیشەسازی کە بە لای سمیسەوە گرنگترین هۆکار بوو بۆ گەشەی ئابووری، بە هۆی ئەم سیستەمەوە ئەم گەشە کردنە زۆر خاو دەبوو. لە نیزامی مەرکانتالیستەکان، تەنها گرنگی دەدرا بە هەندێك پیشە سازی دیاریکراو، واتە ئەو پیشە سازیانەی کە تەنها لە خزمەت دەوڵەمەندەکاندا بوون نەك نەدار و هەژاران. ئەمەش دەبووە هۆی پاوان کردن یان مۆنۆپۆڵ. پاوان یان مۆنۆپۆڵ واتە تەنها بوونی (یەك فرۆشـــیار) لە بازاردا، ئەمەش کاتێك سوودی لێ وەردەگیرا کە خاوەن پیشەکان پێکەوە یەکیان دەگرت بۆ ئەوەی کێبڕکێ لە نێوانیان نەمێنێت، تا لە کاتی گونجاو لە گەڵ کەم بوونەوەی وەبەرهێنان نرخەکان بەرزبکەنەوە. پاوەن کردن ڕێگری لە گەشەی ئابووری دەکرد و زیانی دەگەیاند بە سوودی بەکارهێنەران. سمیس دەیکوت دەبێ ڕێساکانی مەرکەنتالیستەکان لەناوببرێن .

پێویست بوون بە بازاری ئازاد

ئەوەی ئادەم سمیس دەیهەویست (لیسە فێر) بوو، ووشەیەکی فەرانسیە واتە ئابووری بێ خۆتێ هەڵقورتان، بە دەربڕینێکی دیکە واتە (لێی گەڕێ با ئازاد بێ)، بەڵام لە دەســـتەواژەدا واتە ســـیاســـەتی بازرگانی ئازاد. لەبەر ئەوە ســـیاســـەتی دەســـتوەردانی حکومەت لە بابەتی ئابووری دەبێ دابەزێ بۆ نزمترین پلە. ســـوودی تاکەکەســـی ڕێنموونی مرۆڤ دەکات، ئەگەر ڕێگەی بدەن بۆ خۆی ئازاد بێ، بۆ ئەوەی بە دوای سوودی خۆی دا بگەڕێ، ئەوا بۆ کۆمەڵگەش زۆرترین سوودی دەبێت. بە پێی ئەم بیردۆزە، مرۆڤ لە چـــالاکیەکانی خۆی قەســـــدی ئەنجامدانی کارێکی بێ بەرامبەری نیە بۆ هاوڕەنگەکانی خۆی، بەڵام لە سیستەمی ئابووری جۆرێك هاوئاهەنگی سرو شتی هەیە، وەك ئەوەی دە ستێکی شاراوە ڕێنمایی بکات. هاتنە ناوەوەی حکومەت تەقریبەن لە هەموو بوارەکان ئەم هاوئاهەنگیە تێك دەدات. ئەم بابەتە نەك تەنها کاروباری ناوخۆیی وڵاتان دەگرێتەوە، بەڵکو بازرگانی دەرەکیش دەگرێتەوە. بازرگانی ئازاد باشـــترە لە بازرگانی حکومی بۆ قازانجی هەمووان. ســیاســەتی لیســە فێر و بازاڕی ئازاد یارمەتیدەر دەبێت بۆ گەیشـــتن بە لوتکەی ســـامانی گەلان.

دابەش کردنی کار

ئادەم سمیس لە خۆی دەپرسی کە هۆکاری باشتر بوونی سیستەمی پیشەسازی و کشتوکاڵی لە دوای شۆڕشی پیشەسازی هاتە ئاراوە لە چاو پێشتر چی بووە؟ وەڵام ئەوە بوو کە گرنگترین هۆکار دابەش کردنی کارە. دابەش کردنی کار کاتێك ڕوودەدات کە پیشە سازی دابەش بکرێت بۆ کاری جۆراوجۆر. هەر کە سێك بە شێکی بچوك لە هەموو شتەکە دروست دەکات، وە ئەو بەشە بچۆکە دەداتە دەست کەسی دواتر کە تەواوی بکات. پێشتر کەسێك خۆی بە تەنیا هەموو شتەکەی دروست دەکرد بەڵام بە پێی سیستەمی دابەش کردن، بەچەند کەس شتێك دروست دەکەن و ئەمەش دەبتە هۆی زۆری ڕێژەی وەبەرهێنان و خەرجی کەمتر و خێرایی کارکردنیش زیاد دەکات. دەکرێ ئەمە لە کارخانەیەکی دەرزی دروست

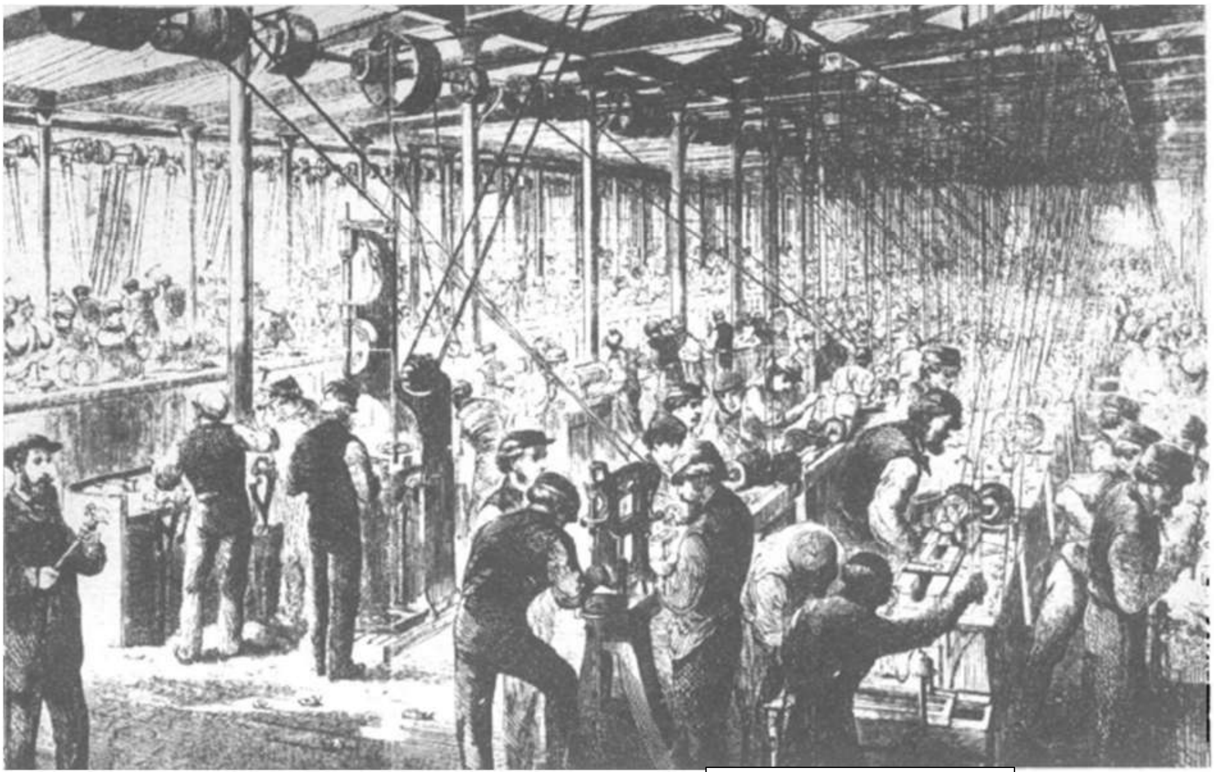

(١٩٦٠) دابەش کردنی کار

کردندا ڕوون بکرێتەوە: کە سێك کە نە ڕ سپۆڕی هەیە و نە ئا شنا شە بە ئامێرە نوێیەکان بە زەحمەت دەتوانیٚ ڕۆژیٚ یەك دەرزی دروست بکات" و هەرگیز ناتوانیٚ لە ڕۆژێکدا ٢٠ دەرزی دروست بکات. بەڵام ئەگەر چەند کەسێك و هەر کەسەش لە بەشێکی کارەکە زۆر زیرەك و لێهاتوو بێت، بابەتەکە ئەو کات جیاوازترە. بۆ نموونە کەسێك سیمەکە دەکێشێت" یەکی دیکە ڕاستی دەکاتەوە" سێیەمیان دەیبڕیٚ" چوارمیان نوکەکەی تیژ دەکات" پێنجەمیان سەرێکی ئامادە دەکات بۆ کونی دەرزیەکە، هەر سەری دەرزیەکە خۆی چەند نەفەری دەوێت و دواتر سپی کردنەوەو پێچانەوەی تەقریبەن ١٠ نەفەری دەویٚ... ئەمانە بەم جۆرە و بەو لێهاتوویەی کە هەیانە ڕۆژانە دەتوانن ٤٨٠٠٠ دەرزی بەرهەم بێنن. واتە هەر کەسەو ٤٨٠٠ دەرزی لە ڕۆژێکدا, ئێستا بە خۆت بڵیٚ ئەگەر ئەمانە هەر کە سەو بە تەنها کاری کردبا و لێهاتوویشیان نەبا چەندیان پیٚ دروست دەکرا.

سیٚ شت بوونە هۆی ئەوەی کە دابەش کردنی کار بە ئەنجام بگات: یەك لێهاتووی زیاتری کرێکار بە هۆی زۆر دووبارە کردنەوەی کارەکەی، دوو: بە هۆی کەم کردنەوەی سەعاتی کار و سێهەم: داهێنان یارمەتی دەر بوو بۆ مرۆڤەکان کە یەك کەس کاری چەندین نەفەر ئەنجام بدات. دابەش کردنی کار یارمەتیدەر بوو بۆ زیادکردنی سامانی هەر یەك لە میلەتان، یانی سامانێك کە لە هەموو کۆمەڵگا بڵاو دەبویەوە و هەتا دەگەشتە نزمترین ئاستی کۆمەڵگاش. بەڵام دابەش کردنی کار تەنها بە سوودی یەك میلەت نەبوو لە چوار چێوەی وڵاتێك. ئادام سمیس پێی وابوو کە دەبیٚ ئەم سیستەمە لە پەیوەندی نیو دەوڵەتیش سوودی لێوەربگیریٚ. میلەتان دەبیٚ بۆ وەبەرهێنان گرنگی بە پسپۆڕی بدەن و لە نێوانیان بازاڕی

ئازاد بونیاد بنێن. ئەو کات سوودە گەورەکانی دابەش کردنی کار لە ئا ستی نیودەوڵەتی دەبتە ڕا ستی. سمیس ئاماژەی بەو خاڵە کرد کە هەرچـــی بازار گەورەتر بێت واتە کڕیاری زۆرتر هەبێ بەهەمان شـــێوە هەماهەنگی و ئاڵوگۆڕکردن بەرفراوان دەبێت و دابەش کردنی کار زیاتر گونجاوتر دەبێت. بە بڕوای ئەو باشـــترین ڕێگە هەمان ئاڵوگۆڕکردنی بازرگانی ئازاد بوو.

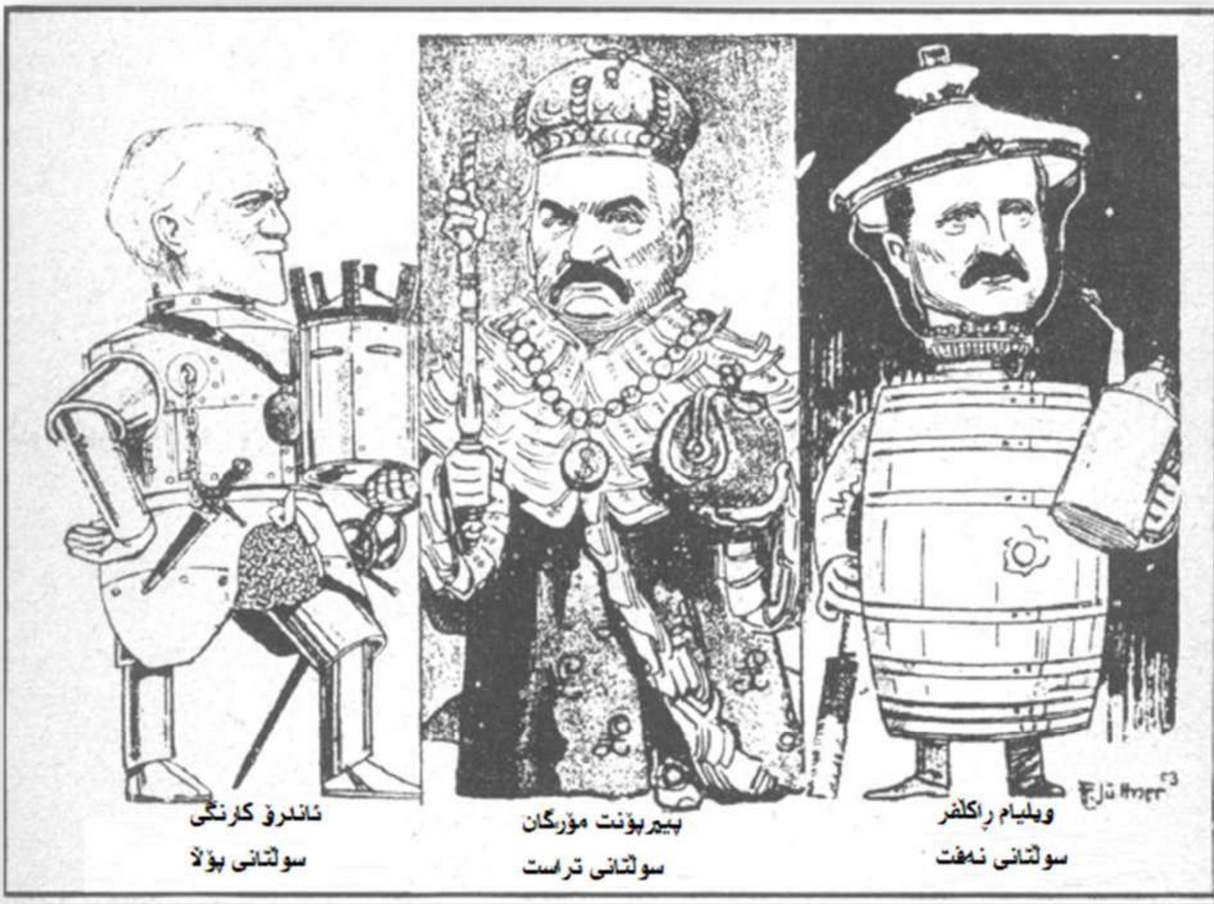

سەرمایەدارە ئەمریکیەکان کە لە کۆتایەکانی سەدەی نۆزدەیەم لە ڕێگەیەی مۆنۆپۆڵەوە خۆیان دەوڵەمەند دەکرد

هەندێک یادەوری

لە گەڵ هەموو ئەمانە، ئادەم سمیس ئاگاداری هەندێك بابەتی ئابووری بوو کە لە سیستەمی نوێ لە پێش چاوی گەشەیان دەکرد. چاوەڕوانی زۆری لە بازرگان و پیشەوەران نەبوو، دەیزانی کە ئەمانە گەلێك موشتاقن کە نرخەکان بەرزبکەنەوە و حەق دەســتیش کەم بکەنەوە، هەرکاتیش بۆیان هەڵکەوێ ســیســتەمی پاوەن کردن دەخەنە کار. لە ڕوانگەی ئەووەوە پاوەن کردن، شتێکی لۆمەکراوی کۆمەڵایەتی بوو، و دەبوایە لە ڕێ شەوە هەڵکەندرێ. سامانی گەلان و سوودی گ شتی هەموو کۆمەڵگا لە ڕێگای بازرگانی ئازادەوە بە باشترین شێوە مسۆگەر دەبێ .

گرنگی بەرهەمەکانی ئادام سمیس

ئادەم سمیس لە مێژووی جیهان لە دوو ڕووەوە گرنگی هەیە: ئەو یەکەم کەس بوو تایبەتمەندیە سەرەکیەکانی سەرمایەداری شی کردەوە، واتە ئەو سیستەمە سیاسی و ئابوریەی کە لە سەدەی نۆزدەهەم بە هێزێکی تەواو لە ئەوروپای ڕۆژئاوا و ئەمریکای باکوور جێگیرکرا و کاریگەری گەورەی کردە سەر جیهانیش بە گشتی. بیرۆکەکانی سمیس بۆ خاوەن پیشە نوێیەکان مایەی خۆشحاڵی بوو و ئەمانە بە هاوکاری پیاوانی دەوڵەت نیزامی مەرکانتیستەکانیان لە ناوبرد و لە جیاتی ئەوە بازاری ئازاد و لیسە فێریان بونیاد نا. لە مێشکی هەندێك لە سەرمایەدارانی وەکوو ڕیچارد کابدین مانچستەری، مانای بازرگانی ئازاد زۆر زیاتر بوو لە نیزامێکی بازرگانی" ئەم سیستەمە بۆ ئەو ئارمانجێکی گەورە بوو ڕەونەقێکی ئابووری و ئاشتی نێودەوڵەتی وەدی دەهێنا. دووەم ئەوەی کە ئادەم سمیس بونیادنەری سەرەکی زانستی ئابووری بوو. گەرچی بەر لە ئەو کەسانی دیکەش لەم بارەوە شتیان نووسیوە، بەڵام نوسینەکانی ئەوان بابەتی دیکەشی تێکەڵ دەکرا. ئادەم سمیس بوو کە بۆ یەکەم جار شوێنگەیەکی جیای دا بە زانستی ئابووری .

تۆماس ڕابێرت ماڵتۆس (١٨٣٤-١٧٦٦)

تۆماس ڕابێرت ماڵتۆس لە ساڵی ١٧٧٦ لە خێزانێکی مام ناوەند لە نزیك درکینگ لە ئینگلتەرا لە دایك بوو. ماڵتۆس خوێندنی سەرەتایی زیاتر لە ماڵ تەواو کرد، و دواتر لە ساڵی ١٧٨٤ چوو بۆ زانکۆیی کەمبێرج. لەم زانکۆیەدا ماڵتۆس سەرنجی چووە سەر شتی جیاواز بەتایبەت زانستی بیرکاری. لە ساڵی ١٧٩٦ بەرگی ڕۆحانیەتی پۆشی. سەفەری زۆری بە وڵاتانی ئەوروپای دا کرد و شەوقی زۆری بۆ شتەکانی دەوروبەری هەبوو. کتێبێکی نووسی کە بە هۆیەوە ناو بانگی دەرکرد. ئەم کتێبە ناوی (لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی بنەماکانی دانیشتوان) بوو کە لە ساڵی ١٧٨٩ چاپ کرا. لە ساڵی ١٨٠٥ بووە بە مامۆستای ئابووری سیاسی و مێژوو لە کۆلێجی هیلی بری و تا کۆتایی ژیانی لەوێدا مایەوە. ماڵتۆس لە ساڵی ١٨٣٤ کۆچی دوایی کرد .

ماڵتۆس

ماڵتۆس و بیردۆزی پێشکەوتن

لە نامیلکەکانی دیکەی ئەم زنجیرەیە (سەردەمی ڕووناکبیری و شۆڕشی فەڕانسە) دەتوانی ئاشنا بیت بە ئەورووپای سەدەی هەژدەیەم. لەو سەدەیەدا بیردۆزی پێشکەوتن هەمووانی بە خۆیەوە سەرقاڵ کردبوو. تا بەر لە سەدەی هەژدەیەم خەڵك جیهانیان بەو شێوەیە کە دەبینی قەبوڵیان دەکرد، بەڵام بە درێژایی سەدەی هەژدەیەم هەستێك لە خەڵکدا دروست بوو کە بیریان لەوە دەکردەوە جیهان بکەنە شوێنێکی باشتر بۆ ژیان. بەڵگەکانیان ئەوەبوو کە ئەم دامەزراوانە، وەکوو دەوڵەتەکان بەزەڕن بۆ خەڵکی. کەوابوو ئەگەر کرابا ئەم وڵاتانە گۆڕانیان بەسەرهاتبا، ئەوا دەکرا گۆڕانی سروشتی مرۆڤایەتی مسۆگەر دەبوو. مرۆڤەکان دەیانتوانی بێ کەم و کورتی بژین. زۆرێك لە نووسەران ئەم بیرۆکانەیان وروژاند، لەوانە نووسەرێکی ئینگلیزیبوو بە ناوی ویلیام گادوین(١٧٥٦-١٨٣٦). ئەم بیرۆکانە بوونە ئیلهامێك بۆ زۆرێك لە شۆڕشگێڕانی فەڕانسە و خەڵکی ئاسایش کە لە هەژاری و نەداریدا دەژیان. بەڵام ماڵتۆس لە کتێبی دانیشتوان بە زۆری باس لە بیردۆزی پێشکەوتن دەکات .

بیردۆزەکانی ماڵتۆس

ماڵتۆس لە ڕوانگەی ئابوورییەوە لە ڕەشبینەکان بوو، واتە باوەڕی بەوە نەبوو کە بتوانرێ بارودۆخی جیهان باشتر بێ، هۆکاری ئەم ڕەشبینیە شی بیرۆدۆزی دانیشتوان بوو. بە پێی ئەم بیردۆزە گەشەی دانیشتوان هەمیشە زیاترە لە ڕێژەی خۆراکی ئەنبارکراوە. دەکرێت بیرۆدزی ماڵتۆس بە پێی یاسای ڕەوتی هەندەسی ڕوون بکرێتەوە: (واتە ژمارەی دانیشتوان بەم جۆرە گەشە دەکات: ١، ٢، ٤، ٨ ...هتد و لە کاتێکدا پاشەکەوتی خۆراك بەم جۆرەیە: ١، ٢، ٣، ٤، ٥ ...هتد) .

دیارە کە بارودۆخێکی لەم جۆرە بەردەوامی نابێت" خەڵك بۆ زیندوو مانەوەیان پێویستیان بە خۆراك هەیە. کەوابوو ماڵتۆس بەڵگەی ئەوە بوو کە لە جێگایەك خۆراکی نەمرنەژی هەیە، واتە بەشە خۆراکێك کە تەنها بتوانن پێی بژین، دەکرێ لە نێوان خۆراکی پاشەکەوت کراو و ژمارەی دانیشتوان هاوسەنگیەك دروست بکرێت، و ئەگەر نەکرا، ئەوا شوێنی پێویست بۆ هەمووان مسۆگەر نابێ. حسابیان کردووە کە ئەگەر لە ساڵی دە هەزاری پێش زایین تەنها دوو کەس لە سەر زەوی ژیابان، و ڕەوتی دانیشتوانیش بە ڕێژەی لە سەتا یەك گەشەی کردبا(واتە بە ڕەوتێکی کەمتر لەوەی ماڵتۆس مەبەستی بوو) دانشتوانی ئێستای دونیا ئەوەندە زۆر بوو بە ئەندازەی چەندین ساڵی نووری .

دیارە کە ژمارەی دانیشتوان بە ڕەوتی یەك دەرسەدیش گەشەی نەکردووە، بۆچی؟ بە بڕوای ماڵتۆس ئەمە دوو هۆکاری هەیە: بێچارەیی و چەپەڵی. مەبەست لە بێچارەیی جەنگ و نەخۆشی و قاتوقڕیە. و مەبەستیش لە چەپەڵی دەست تێوەردانە لە کرداری ئاسایی جنسی ژن و پیاو، وەکوو هاوڕەگەزبازی و پێشگیری لە دووگیان بوونە. بە بڕوای ماڵتۆس بێچارەیی و چەپەڵی بە درێژایی مێژوو ڕێژەی دانیشتوانیان ئەوەندە کەم کردۆتەوە کە گەشتۆتە ئەو ڕادەیەی کە خۆراکی پاشەکەوت کراو کافی بێت بۆ ئەو ڕێژەیە. و ئەو کات، ئەم بابەتە لە داهاتوشدا ڕوودەدات. بۆ نموونە وادابنێ کە بارودۆخی خەڵکی باشتر بێت، لەم حاڵەتدا هاوسەرگیری لە تەمەنێکی خواتر ڕوودەدات" خێزانی زۆرتر پێك دێت" ژمارەی دانیشتوان خێراتر گەشە دەکات، کەوابوو ئەو خۆراکەی هەیە لە نێوان ژمارەیەکی زیاتر دابەش دەکرێت، و بە خێرایی بارودۆخی خەڵکی دادەبەزێ بۆ نزمترین ئاست. لە ڕوانگەی ماڵتۆسەوە، ئەم بنبەستە تەنها یەك ڕێگای

دەرچــوونی هەیە: ئەگەر خەڵك درەنگتر هاوســەرگیری بکەن و مناڵیان کەمتر بێت، گەشــەی دانیشــتوانیش لە خوراکی پاشــەکەوتکراو کەمتر دەبیّ و هەمووان دەتوانن لە بارودۆخێکی چــاکتردا بژین. بەڵام بڕوای نەبوو کە هەمووان بتوانن ئەم کارە بکەن. ماڵتۆس بۆ خۆی تا تەمەنی ٣٩ ساڵان هاوسەرگیری نەکرد، بەڵام دواتر بوو بە خاوەنی ١١ کچ !

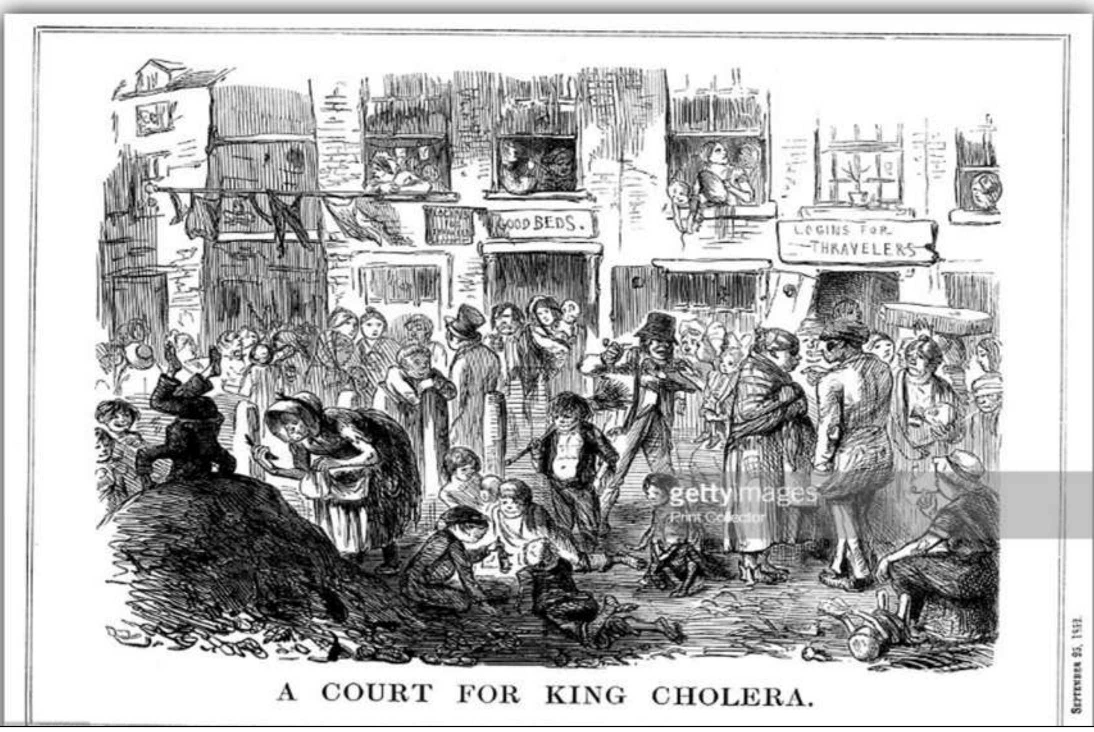

تاعون نەخۆشیەك بوو کە لە ناوەڕاستەکانی سەدەی نۆزدەیەم هەزاران هەزار خەڵکی لە ئینگلتەرای لە شارە پیشەسازیەکان کوشتوە

ئەم بیردۆزە گورزێکی قور سی بەوانە گەیاند کە باوەڕیان بە پێ شکەوتن هەبوو، و هۆکارەکە شی ئا سانە. لەبەرئەوەی بە پێی ئەم بیردۆزە باشترکردنی ژیانی خەڵك هیچ سودێکی نییە، چونکە (ئەسڵی دانیشتوان) دووبارە خەڵکی دەگەڕێنێتەوە سەر هەمان خاڵی سەرەتا. لە سەر بنەمای بەڵگەکانی ماڵتوس، بیردۆزەکانی کومونیستی، بە تایبەت وەکوو بیردۆزەکانی گادوین، مالتۆس بە چەپەڵی دەزانین. لە سیستەمی گادویندا، منداڵیان دەدایە دە ست کۆمەڵگا نەك دایك و باوکەکان، خەڵکی هاندەدران کە منداڵی زۆرتریان هەبێت. ماڵتۆس بڕوای وابوو کە دەبێت خەڵك وادار بکرێت سەربەخۆبن و بە بیّ دە ستێوەردانی حکومەت، خەڵك خۆیان کاروبار و چاوەدێری مناڵەکانیان بگرنە ئە ستۆ. ئەگەر خەڵك لە سەر پێی خۆیان بوەستن، ئەوکات هەست بە مەترسی منداڵبونی زۆر دەکەن. کەوابوو، ماڵتۆسیش لایەنگری بیردۆزی لیسە فێر بوو.

یاساکانی دژە هەژاری

ماڵتۆس بیردۆزەکانی خۆی لە گەڵ یاساکانی دژە هەژاری گونجاند. (واتە ئەو یاسایانەی کە بۆ ڕۆبەڕوبونەوەی بابەتی هەژاری دەرکرابوون) بە بڕوای ئەو هەژاری خەڵك بە هۆی چەند شتێکەوە بوو لەوانە، زۆر پیری یان زۆر لاوی، یان زۆر نەخۆش بوون کە نەیان دەتوانی کار پەیدا بکەن، یان ئەگەر کاریان هەبوایە، موچەکانیان کافی نەبوو. بە درێژایی سەدەکانی ڕابردوو هەوڵی زۆر درابوو بۆ ڕووبەڕوبونەوەی هەژاری. لە کۆتایەکانی سەدەی هەژدەیەم لە ئینگلتەرا سیستەمێك هاتە ئاراوە کە یارمەتی دارایی ئەو کەسانە دەدرا کە بێکار بوون، یان جیرەیان دەدا بەوانەی کە حەق دەستیان کەم بوو. بە بڕوای ماڵتوس، ئەم سیستەمە زۆر خراپ بوو، چونکە ئەم سیستەمە خەڵکی تەمبەڵ دەکرد و ڕێگەی نەدا خەڵك بیر لە خۆیان بکەنەوە و خۆیان بە خێو بکەن، ئەوکات خەڵك خێزانی گەورەتریشیان دروست دەکرد. بە بڕوای ئەو دەبوایە یاساکانی دژە هەژاری گۆڕانی بەسەرهاتبا .

کاتی خواردنی نانی نیوەڕۆ لە یەکێك لە نانەواخانەکان لە سەدەی نۆزدەیەم

لە ناو ئەوانەی کە لە حکومەتدا کاریان دەکرد کەسانێك هەبوون کە گوێیان بۆ ماڵتۆس دەگرت. لە هەمان ساڵی مردنی ماڵتۆس واتە ساڵی ١٨٣٤، تەاوکەری یا سای دژە هەژاری چووە بواری جێ بەجێکردنەوە و تا کۆتای سەدەی نۆزدەیەم کاری پێکرا. ئەم سیستەمە لە سەر بنەمای یا سای نانەواخانە(نانەواخانە، خانویەك بوو کە بە پارەی دەوڵەت کە سانی هەژاریان تێدا بەخێو دەکرد) کاری دەکرد. چیتر خەڵك نەیاندەتوانی لە ماڵەکانیان دانیشن و جیرەش وەربگرن. ئەگەر کە سێك توانای خۆبەخێوکردنی نەبوایە، دەبوایە چوبایە بۆ یەکێك لە نانەواخانەکان کە لەوێدا بارودۆخ زۆر خراپتر بوو لە دەرەوە. ئومێدیان هەبوو کە لەم ڕێگەیەوە بتوانرێ خەڵکی لە چاڵی هەژاری بکێشنە دەرێ. پیاوان دەبوایە هەوڵ دەن کارێك پەیدا بکەن و هەتا نەتوانن خێزانێك بەرێوەبەرن هاوسەرگیری نەکەن. یاساکانی دژە هەژاری لەسەر بنەمای

بیردۆزەکانی ماڵتۆس بوون، کە ئەم یا سایانە بە کار دەهات بۆ ڕێگری کردن لە هەر جۆرە چاک سازیەکی کۆمەڵایەتی، لەوانە یاسای حەق دەستی کەم و دروستکردنی خانوو بۆ منالآنی بیٚ سەرپەرەشت .

بیردۆزەکانی ماڵتۆس لە بواری دیکەشـــدا کاریگەری هەبوو. بەتایبەت زانســـتی ســـروشـــتی. چـــارڵز داروین لە نوســـینی کتێبەکەی (سەرچاوەی چەشنەکان) لە بارەی بیرۆدزی پەرەسەندن تا ڕادەیەك قەرزاری ماڵتۆسە. (بگەڕێەوە بۆ داروین لەم زنجیرەیە)

ماڵتۆس و مێژووی جیهان

ناوەڕۆکی سەرەکی بیردۆزی ماڵتۆس هەڵە دەرچوو. گەشەی دانیشتوان زۆرتر نەبوو لە ڕێژەی خۆراکی پاشەکەوتکراو. ئەو دوو بۆچونەی کە ماڵتۆس خستنیە ڕوو، هەڵە دەرچوون. خۆراکی پاشەکەوت کردن خێراتر لەوەی ئەو بیری لیٚ دەکردەوە زیادی کردبوو، هەندێك بە هۆی لێهاتووی خەڵك و هەندێکیش بە هۆی سوود وەرگرتن لە زەویەکانی کیشوەری ئەمریکا، ئو سترالیا، سیبریا و موذ چوری.(بگەڕێوە بۆ شۆڕ شی ک شتوکاڵی لەم زنجیرەیە) دووەم ئەوەی کە دانی شتوانی ئەوروپا و ئەمریکای باکوور بە ڕەوتی هەندەســـی گەشـــەی نەکردبوو. لەو ســـەردەمەی کە ماڵتۆس کتێبەکەی دەنووســـی، ژمارەی دانی شتوان بە خێرایی گە شەی دەکرد" بەلآم لە سەدەی بی ستەم ئەم گە شە کردنە دابەزی، بە تایبەتی لە دوای سوود وەرگرتن لە ئامرازی پێشگیری دووگیان بوون(حامیلە بوون)   .

لە گەڵ هەموو ئەمانە زۆر خەڵك لەو بڕوایەدان بیردۆزەکانی ماڵتۆس کۆن نەبوونە. لە کاتی گفتۆگۆکردن لە وڵاتانی هەژار ناوی ماڵتۆس هەمی شە ناوی لە نێو ناوانە. لەو وڵاتانە ڕێژەی دانی شتوان زۆر بە خێرایی گە شە دەکات بە ڕەوتێکی ئەوەندە خێرا کە مێژوو بە خۆیەوە نەدیوە. ئەم بابەتە زۆر دشـــوار و جیددیە و زۆرێك لەم وڵاتانە هێشـــتا نەیان توانیوە ڕێگەیەك بینەوە بۆ زیاد کردنی خوراکی پاشەکەوتکراو. بەلآم لە گەڵ ئەوەشدا، ئەوە ڕاست نییە کە دانیشتوان بە ڕەوتی هەندە سی زیاد دەکات و خۆراکیش بە ڕەوتی ژمارەیی گە شە دەکات. هۆکارەکانی هەژاری زۆر ئاڵۆزترن. ئەم هۆکارانە لە قولآیی پێکهاتەی ئابووری ئەو کۆمەڵگایانەدایە. ئەو ئەرکەی کە ســـێیەمین ئابوریناســـی ئەم نامیلکەیە لە ئەســـتۆی کردووە، و ئەرکەکەشی شیکاری ئەم پێکهاتە ئابووریەیە .

کارڵ مارکس (١٨٨٣-١٨١٨)

کارڵ مارکس لە ساڵی ١٨١٨ لە خێزانێکی جوو(کە دواتر بووە مە سیحی) لە شاری تری یر (پڕۆس- ئەڵمانیا) لە دایك بووە. باوکی مارکس پارێزەر بوو. مارکسی لاو خوێندنی دواناوەندی لە شارەکەی خۆیان تەواو کرد و بۆ زانکۆش چووە شـــارەکانی بن و بەرلین. دوای تەواو بوونی خوێندنی زانکۆ دەســـتی کرد بە کاری ڕۆژنامەوانی. ئومێدی مامۆســـتایی زانکۆی هەبوو، بەلآن بە هۆی بیری سیا سیەوە ڕێگەیان پیٚ نەدا. سەرەتا لە ساڵی ١٨٤٣ لە شاری کۆڵین دە ستی کرد بە چاپی ڕۆژنامە، بەلآم دوای داخ ستنی ڕۆنامەکەی، چوو بۆ فەڕاذ سە. لە ساڵی ١٨٤٧ نا چارکرا بارگ و بنەی بپێچێتەوە و بچێت بۆ برۆکسیل و لەویٚ لە گەڵ فرێدریك ئەنگلیش دەستیان کردە نووسینەوەی بەیاننامەی کومونیستی، کە بانگەوازێك

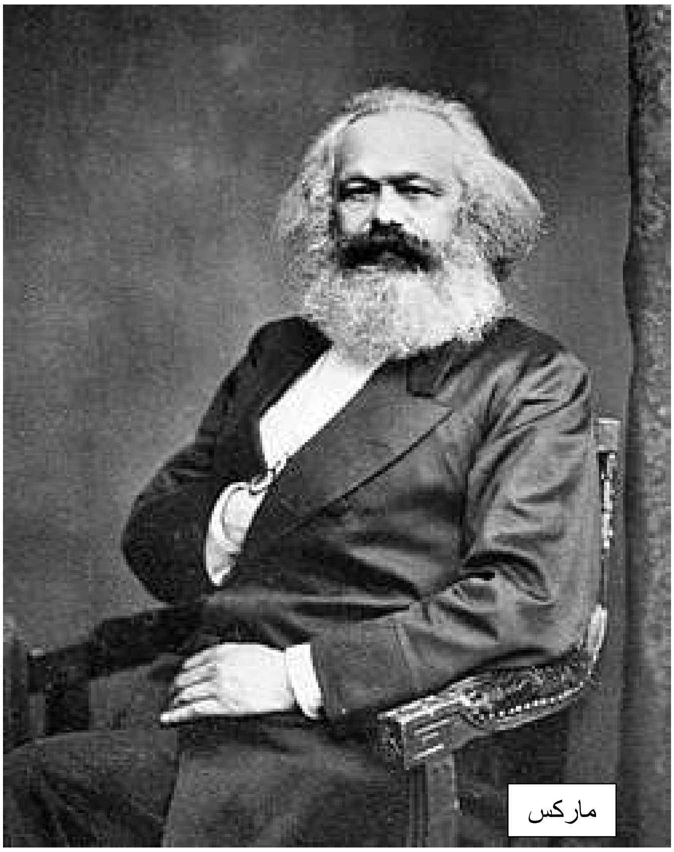

بوو بۆ کرێکارانی جیهان. ئەم بەڵگەیە لە ساڵی ١٨٤٧ بڵاوکرایەوە. مارکس لە هەمان ساڵ گەڕایەوە کۆڵین، بەڵام ساڵێك دواتر دووبارە لەوێ وەدەرنرا. دواتر ڕووی کردە لەندەن، باقی تەمەنی لەوێ و لە دەستکورتی و نەداریدا تێپەڕاند. لە لەندەن بوو کە کتێبی سەرمایەی نووسیەوە کە لە ڕۆژدا لە شوێنی خوێندنەوەی موزەخانەی بەریتانیا و شەوانە تا درەنگانی شەو لە ماڵ خەریکی نوسینەوەی بوو، بەرگی یەکەمی لە ساڵی ١٨٦٧ بڵاو کرایەوە .

بەرگی دوەم و سێیەمی ئەو کتێبە لە دوای مردنی لە ساڵانی ١٨٨٥ و ١٨٩٤ لە ژێر چاوەدێری موشتاقانەی ئنگلیشی هاوکاری بڵاوکرایەوە. کتێبی سەرمایە زیاتر لە هەر شتێك، کتێبێکە زیاتر سەروکاری لە گەڵ بیردۆز هەیە. بەڵام مارکس هەم سەروکاری لە گەڵ بیردۆز هەبوو و هەم لە گەڵ کرداریش. (فیلسوفەکان بە ڕێگەی جیاواز تەنها شیکاری بۆ جیهان دەکەن، خاڵی گرنگ لێرەدایە کە دەبێ دەست بە گۆڕینی بکرێت!) مارکس لە ساڵی ١٨٨٣ کۆچی دوای کرد .

کاریگەری خەڵکانی دیکە لە سەر ئەندێشەکانی مارکس

ئەو سەرمایەداریەی کە ئادەم سمیس موتاڵای کردبوو، لە سەردەمی مارکس کە کتێبەکەی دەنووسی بەتەواوی دەرکەوتبوو. هەر لەو کاتەدا کرێکارەکان کە لە کارخانەکانی سەرمایەداری سەرقاڵی کارکردن بوون، لە هەژاری و نەداریدا دەژیان. چینی کرێکاری شارەکان سرنجی مارکسی بۆ خۆی ڕاکێشابوو، بەڵام هەژاری لە گوندەکانی بەریتانیاش بە زەقی دیار بوو. مارکس هەوڵی دەدا لەو سیستەمە سەرمایەداریە تێبگاو بزانێ ڕۆڵی چینی کرێکار چیە. کاتێك مارکس بە زۆر دورخرایەوە بۆ لەندەن بووە مایەی خێر بۆی، لەبەرئەوەی لەوێدا توانی لەو سیستەمە سەرمایەداریە چاکتر تێبگات کە لەو کاتەدا سەرمایەداری لە بەریتانیا لە چاو هەر شوێنێکی تر زیاتر دەرکەوتبوو .

مارکس بە ووردی لێکۆڵینەوەی لە بیروڕای زانایانی ئابوری بەریتانیا کرد، لەوانە ئادەم سمیس(کە ڕێزی بۆ دادەنا) و ماڵتۆس کە ڕەقی لێ بوو و پێی دەوت (قەشە ماڵتۆس). هەروەها پسپۆریشی لە فەلسەفەدا هەبوو و لە بیروڕای فیلسوفەکانی دەکۆڵیەوە، وەکوو هیگڵ و نووسەرە سۆشیالیستەکان. بە هۆی پشت بەستن بەم لێکۆڵینەوانە بوو کە توانی بیردۆزە نوێیەکەی خۆی لە کتێبی سەرمایە بخاتە ڕوو. هێز، گشتگیری و بەرفراوانی بیردۆزەکەی ئەوەندە زۆرە کە هیچ بیردۆزێك بەر لەو و دوای ئەویش هاوتای نیە و نەبووە .

شوێنی خوێندنەوە لە موزەخانەی بەریتانیا کە کارڵ مارکس زۆربەی کارەکانی خۆی لێرەدا ئەنجام دا

بیردۆزە بنەڕەتیەکانی مارکس

بە پێی فکری مارکس، مێژوو بە گوێرەی یا سا دەرهاوێ شتەکانەوە دە چێتە پێ شێ. ئەو پێی وابوو کە مێژووی مرۆڤایەتی چـــەند ســـەردەمێکی دیاریکراو دەگرێتە خۆ. وە دەکرا ئەم ســـەردەمانەش بە هۆی شـــێوازی وەبەرهێنانی کاڵاکان، بنا سرێنەوە. ئەو سەردەمەی کە مارکس خۆی تێیدا دەژیا، سەردەمێك کە ئێمە تێیدا دەژین، سەردەمی سەرمایەداری بوو کە مارکس پێی دەووت شـــێوازی وەبەرهێنانی(بورژوازی). مارکس پێی وابوو کە ئەم هۆکارە ئابووریانە دەبنە هۆی

هەژاری لادێنشینەکان لە بەریتانیای سەدەی نۆزدە

ئەندامانی خێزانێکی بورژوازی لە دەیەکانی ساڵی ١٨٦٠

گۆڕانی مێژوو. بیرۆکەکان، دامەزراوەکان، یاساکان و سیاسەتەکان هەموویان کەوتونەتە ژێر کاریگەری پایەکانی ئابووری کۆمەڵگا. ئەمە کلیلی تێگەشتنی خەتە سەرەکیەکانی مێژووە. بەشێوەیەك ئەم بیرۆکانە ڕەخنە ناکەنە ناو مێژووەوە، بیرۆکەکانی خۆیان بە سیستەمی ئابووری بە ستۆتەوە. بیرۆکە سەرەکیەکانی هەر سەردەمێك بە ستراوەتەوە بە سوودی ئەو چینەی کە سیستەمی ئەو سەردەمە هەڵدە سوڕێنێ. بیردۆزەکەی مارکس تێگەشتنێکی مادیگەرایی مێژوویە، کە زۆر جار پێی دەڵێن ماتریالیزمی مێژووی. مارکس لە کتێبە بە ناوبانگەکەی (سەرمایە) ئەندێشەکانی خۆی زیاتر لە سەر سەردەمی سەرمایەداری چڕکردەوە، و هەوڵی دا ئەوە نیشان بدات کە ئەو سیستەمە چلۆن کار دەکات .

خەباتی چینایەتی

لە سەر بنەمای ووتەکانی مارکس، کۆمەڵگا دابەش دەکرێت بۆ چینە جیاوازەکان(مارکس بۆ خۆی دەڵێ ئەم بیرۆکانەی لە زانایانی پێش خۆیەوە وەرگرتووە و گەشەی پێ داوون. م) و بە گشتی بە درێژایی مێژوو چینێك، چینێکی دیکەی چەو ساندۆتەوە، واتە هەمیشە چینێك دە ستی گرتووە بە سەر سوودی وەبەرهێنان بە زیانی چینێکی دیکە. کەم تا زۆر چینەکان لە گەل یەکتر دژایەتیان هەبووە. بە وتەی مارکس دەرهاویشتە تایبەتەکانی سەرمایەداری زۆر زیاتر بوونە لە دژ بە یەکی چینا یەتی. بە وتەی ئەو، کۆ مەڵگای سەر ما یەداری دا بەش بووە بۆ دوو ئوردو گای دژ بە یەك: سەرمایەداری(بورژوازی) و پرۆلیتاریا(چینی کرێکار). بورژوازی واتە سەرمایەداران و خاوەن کارگەکان و خاوەن کارەکان (واتە ئەو کەسانەی کە کرێکار حەق دەستیان ڕۆژانە، هەفتانە یان مانگانە لەوان وەردەگرن) بەڵام پرۆلیتاریا هیچیان نییە، تەنها هێزی کار نەبێت، و ئەو هێزەشیان بۆ مانەوەیان لە پای حەق دەست دەفرۆشن. پەیوەندی نێوان سەرمایەدارو کرێکار پەیوەندیەکی چەوسانەوەیە، چەوسانەوەی کرێکار لە لایەن سەرمایەدار، و چەوسانەوە پرۆلیتاریا لە

لایەن بورژواز. مارکس دەڵێ، لە کۆمەڵگای ســـەرمایەداری حکومەت لە خزمەت بورژوازیدایە. حکومەت ئامرازێکە بۆ ســـەرکوت کردنی چـــینایەتی. ســـەرمایەداری واتە لە پێشـــتر بوونی بورژوازی. بەڵام ئەوە بە هیچ شـــیوەیەك بە مانای سەرکەوتنی سەرمایەداری نییە. مارکس پێی وابوو کە سەرەنجام ڕۆژێك دێت کە پرۆلیتاریا سەردەکەوێت .

سەرکەوتنی چینی کرێکار

بە بڕوای مارکس سەرکەوتنی چینی کرێکار حەتمیە، چونکە پێی وابوو سەرەنجام سەرمایەداری دەڕوخێ. مارکس بەشێك لە بنەماکانی ناو کۆمەڵگای بە هاودژ دەزانی، و پێی وابوو ئەم هاودژ بوونانە دەبنە هۆی ڕوخانی ســـەرمایەداری. بۆ نموونە، سەرمایەداری پشتی بە سوود بەستوە، مارکس پێی وابوو سەرمایە دەبتە هۆی سوود و سەرەنجام ئەم سوودەش کەم و کەمتر دەبێت و لە کۆتایدا دووچـــاری قەیران دەبێتەوە. و لە هەمان کاتدا چـــینی کرێکاریش هەتا دێت و هەژارتر دەبن و زیاتر مەیلیان بە لای شـــۆڕشـــدا دەڕوات (دەبی ســـەرنجی ئەوەش بدەین کە بابەتی هەژاری کرێکار بابەتێکی ڕێژەیە. دووهەم ئەوەی کە لە گەڵ پەیدا بوونی ئیمپریالیزم و چەوسانەوەی میلەتانی موستەعمەرە، سەرمایەداری توانی لەم قەیرانە خۆی ڕزگار بکات، توندبونەوەی قەیرانی ســـەرمایەداری لە دوای ڕووبونەوەی زۆری وڵاتانی ســـێ کیشـــوەر بەڵگەیە لە سەر ڕاستی قسەکەی مارکس) .

بەرفراوان بوونی ســـوود وەرگرتن لە ئامرازە نوێیەکانی پیشـــەســـازی و دابەش کردنی کار (واتە هەمان شت کە ئادەم سمیس پشتگیری دەکرد) کار ماهیەتی تاکی خۆی لە دەست دەدا. پرۆلیتاریا دەگۆڕدرێت بۆ بەشێك لە ماشێن. لە هەمان حاڵدا کە کرێکارەکان لە کارخانەکان کۆدەبنەوە، وەکوو چینێك، بە ئاگا دەبن، هەڵبەت لە سەرەتا زۆر بە خاوی بەڵام دواتر خێراتر دەبێت. ســـەرەنجام ڕۆژێك دێت کە پلۆریتاریا دەســـت بە شـــۆڕش دەکات و جڵەوی حوکمڕانی لە دەســـت بورژوازی دەردێنن و بۆ خۆیان دەبنە حوکمڕان. هەمان ئەو گۆڕانکاریانەی کە بورژوازی لە بەرەبەیانی ســـەردەمی

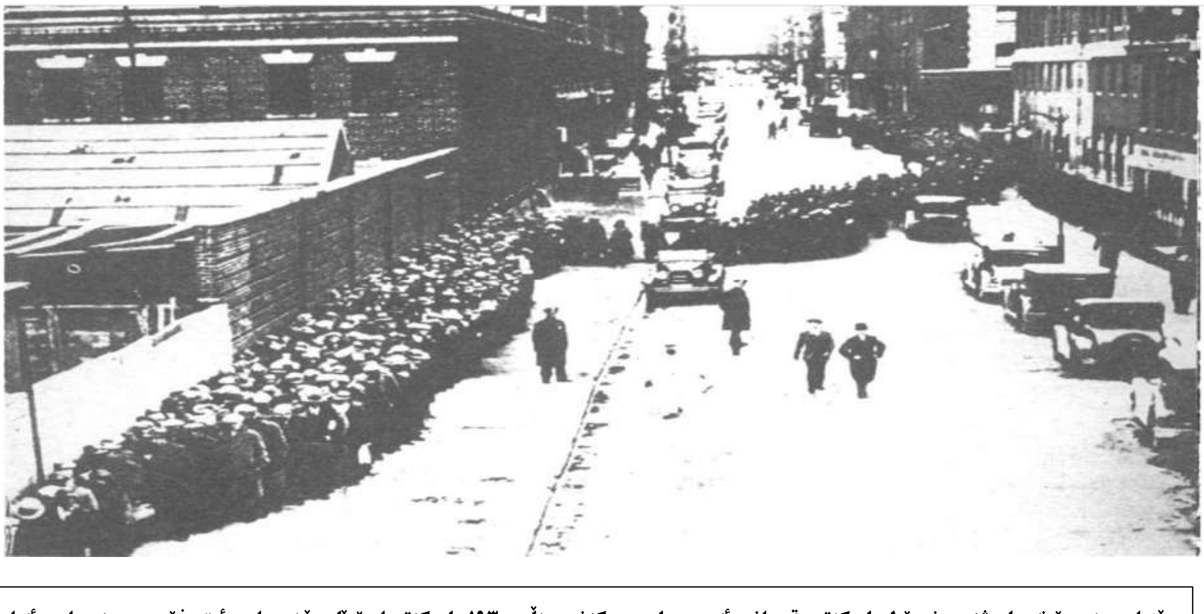

ڕێزڕاوەستان بۆ نان لە شاری نیویۆرك لە کاتی قەیرانی ئابووری لە دەیەکانی ساڵی ١٩٣٠. لەوکاتەدا زۆرێك پێیان وابوو ئیتر خۆی سەرمایەداری ئاوا دەبێ

سەرمایەداری وەدیهێنا، ئەم توانا زەبەلاحەی ئێ ستا داویەتی بە سەرمایەداری، سەرەنجام ڕۆژێك دێت کە دەڕوخێت. بە وتەی مارکس، سەرمایەداران چاڵ بۆ خۆیان هەڵدەکەنن.

خێزانێکی کرێکار ١٩١٢ لەو کاتەدا جیاوازی چینی کرێکار و سەرمایەدار لە لوتکەدا بوو.

سۆسیالیسم و کۆمونیسم

بەو سەردەمانەی کە یەک سەر دوای شۆڕ شی کرێکاری لە وڵاتانی پێ شکەوتوو، سەرمایەداری وەدی دێت پێی دەوترێت سو سیالیسم. لە سەردەمی سو سیالیزم، کەرە ستەی بەرهەمهێنان، و کارخانەکان، بانکەکان، ئامرازەکانی گوا ستنەوە، دەکەوتنە ژێر دەستی خاوەنداریەتی کۆمەڵگا. سامان، بەرامبەر بەو کارەی خەڵك ئەنجامیان دەدا دابەش دەکرا. ئاخرین ئاســـتی دەرکەوتنی مێژووی هەمان کومونیســـم بوو، کە تێیدا (هەر کەس بە پێی توانای و هەرکەس بە پێی پێویســـتی) حکومەت دەکرێ. حکومەت، ڕێکخراوەکان و ئیدارەکان بە تەواوی دیار نامێنن، و هەموو کەس، هەموو بەرهەمهێنەرەکان بە یەکسانی و بە ئازادی پێکەوە کار دەکەن. چیتر چەوسانەوە بوونی نابێت .

لینین ڕێبەری شۆڕشی ڕوسیا ١٩١٩ لە کاتی وتاردان بۆ سوپای سوور

مارکس لە مێژووی جیهان

بیردۆزی مارکس سـرنجی زۆرێك لە خەڵکی بۆ خۆی ڕاکێشـابوو. ئەم بیرۆزە نەك هەر ئەوەی ڕوون دەکردەوە کە لە مێژودا چـی ڕویداوە، بەڵکو وەك موژدە دەرێك بوو بۆ داهاتویەکی ڕۆشـنیش. بیروڕایەکانی مارکس لە تەواوی دونیا دەنگی دایەوە و بوو بەکار و پەیڕەوی بەشێك لە حیزبە سۆسیالیستیەکانیش. ڕوداوەکانی دواتر، دەرکەوتنی ئەم دوایەی سەرمایەداری ئەوەی نیشان دا کە دەرکی بیرۆدزەکەی مارکس بەو ئاسانیەش نییە کە هەندێك پێیان وابوو. سەرمایەداری لە ئەوروپا و ئەمریکای باکوور بەو خێراییە لە ناو نە چوو کە هەندێك بە خوێندنەوەی بیرۆکەکانی مارکس بانگە شەیان بۆ دەکرد. شـۆڕشـەکانی پرۆلیتاریا لە وڵاتانی پێشـکەوتووی وەکوو ئەڵمان و بەریتانیا سـەرکەوتوو نەبوو، بەڵکۆ لە وڵاتانی دواکەوتووی ئەوکاتی وەکوو ڕوسـیا، چـین، کوبا و ڤێتنام... سـەرکەوتوو بوو. بیرۆکەکانی مارکس، شـوێنەکەوتوانێکی زۆری هەبوو، لەوانە لینین، ڕوزالوکزامبۆرگ، ماو، بە هەر حاڵ کاریگەری مەزنی لە جیهاندا جێهێشت .

ئادەم سمیس، ماڵتۆس و مارکس لە مێژووی جیهان

سمیس، ماڵتۆس و مارکس هەر سێکیان هەوڵیان دا شیکار بۆ جیهانی هاوچەرخ بکەن، و هەروەها هەوڵیان دا پێکهاتەیەك بەدەسـت بێنن لەوەی کە لە داهاتوو ڕوودەدات. هەریەك لەوان لەسـەر بنەمای ئەزمونەکانی سـەردەمی خۆیان شـتیان نووسیوە و هەروەها گومان و تیۆری هەڵەو ناڕاستیشیان باس کردووە. بەڵام هەر یەك لەوان بابەتانێکی بنەڕەتیان خستۆتە

مائوتسه تۆنگ ڕێبەری پێشووی چین، لە دوای ڕووبەڕوبونەوەیەکی ناوخۆیی لە ساڵی ١٩٤٩ بووە هۆی سەرکەوتنی کومونیستەکان

ڕوو کە هەم لە سەردەمی خۆیان و هەم لە دوای خۆشیان کاریگەری قوڵیان لە کۆمەڵگادا جێهێشتووە. مارکس و سمیس هەر یەکەیان بە شێوازی خۆیان، چاویان لە داهاتویەکی باشتر بوو. سمیس دەیوت لێگەڕێن خەڵکی ئازاد بێت و بۆخۆیان چـارەی دەردی خۆیان بکەن. لەم ڕێگەیەوە باشـترین ئەنجام نەسـیبی هەمووان دەبێت" و هەروەها بەرهەمێکی دیکە نەسـیبی خەڵکی دەبێت. مارکس دەیوت ئەمە هەڵەیە. ئەگەر خەڵك ئازاد بێت، و هەر کەس چـارەنوسـی خۆی هەبێت، ئەوانەی کە خاوەن سـەرمایەن، ئەوانە دەچـەوسـێننەوە کە تەنها توانای کاریان هەیە. و ئەم نیزامە لە ناودەچـێ، و داهاتویەکی ڕۆشن لە گەڵ نیزامی کومونیستی دێتە پێشەوە.ماڵتۆس هەردووکیانی بە هەڵە دەزانی. ناکرێت چاوەڕوانی داهاتویەکی ڕۆشـن بکرێت، چـونکە گەشـەی دانیشـتوان ژیانی خەڵکی هەمیشـە لە ئاسـتێکی نزمتردا دەهێڵێتەوە. لە کۆتایدا، لەوانەیە گەورەترین ڕۆڵ کە ئەم سێ بیرمەندە هەیانبووە ئەوەبێ کە ئەندێ شەیەکی لە ئێمەدا درو ست کرد کە لەوە تێبگەین هۆکارە ئابووریەکان کاریگەری زۆر قوڵیان لە بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو دەرکەوتنی مێژوودا هەبووە.